

УДК 327.8:323.1(470:477)

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2023-2-8>

Російський чинник української ідентичності

Сініша Куко,
доктор філософії з
порівняльної
політології та міжнародних
відносин,
місто Спліт (Хорватія)

Sinisha Kuko,
PhD in Comparative Politics and
International Relations,
City of Split (Croatia)

ORCID: 0000-0002-2953-2532
sinisa.kuko@split.hr

Переклад з англійської
Олени Артеменко

Анотація. У XVIII столітті колишній монгольський васал Москва узурпувала назву та спадщину Київської ранньосередньовічної держави. Починаючи з цих подій XVIII століття Росія стала особливим типом цивілізації – ні європейським, ні азіатським, але постійно автократичним режимом, а згодом головною перешкодою для визрівання української досучасної етнічної та сучасної національної ідентичності. Сьогодні імперська ідентичність Росії впливає на Україну як неприхована старомодна, своєрідна імперія, для України вона – ключовий чинник міжнародних відносин. Свідченням того, як Росія демонструє антидемократичні настрої проти „тоталітарного Заходу”, є відверте заперечення Росією української ідентичності, коли Україна намагається повернутися до Заходу. Вкрай агресивне,

зневажливе ставлення та приниження В. Путіним української національної ідеї про відокремлення від Росії зміцнили та посилили бажання Києва вийти з фатальної орбіти Москви. Під час сучасної кровопролитної боротьби за існування історичний час пришвидшується і в Україні формується антиросійська та проєвропейська національна ідентичність. Водночас війна за Україну зближує між собою довоєнні розділені ідентичності українців, що згуртувалися навколо ідеї спільної української проєвропейської долі проти агресивної та жорстокої Росії. З іншого боку, вторгнення Росії в Україну пришвидшило перехід російського політичного режиму до диктаторського правління та певних профашистських методів, включаючи, але не обмежуючись усуненням будь-якої суспільної опозиції чи дисидентської думки. У рамках соціології історії та теорії конструктивізму міжнародних відносин проаналізовано Росію як вирішальний для України чинник міжнародних відносин та незалежну змінну причинно-наслідкового зв'язку з існуванням України.

Ключові слова: міжнародні відносини, чинник Росії, Україна, конструкція, ідентичність.

The Russian factor in Ukrainian identity

Abstract. In the eighteenth century, the former Mongol vassal Moscow usurped the name and heritage of the early medieval Kyivan state. Starting with these eighteenth-century events, Russia became a special type of civilisation – neither European nor Asian, but a permanently autocratic regime, and subsequently a major obstacle to the maturation of Ukraine's pre-modern ethnic and modern national identity. Today, Russia's imperial identity influences Ukraine as an undisguised old-fashioned, peculiar empire, and for Ukraine it is a key factor in international relations. Russia's demonstration of anti-democratic sentiments against the „totalitarian West” is evidenced by its

outright denial of Ukrainian identity when Ukraine tries to turn to the West. Putin's extremely aggressive, dismissive attitude and humiliation of the Ukrainian national idea of separation from Russia have strengthened and intensified Kyiv's desire to leave Moscow's fatal orbit. During the current bloody struggle for existence, historical time is accelerating and an anti-Russian and pro-European national identity is being formed in Ukraine. At the same time, the war for Ukraine is bringing together the pre-war divided identities of Ukrainians, who have rallied around the idea of a common Ukrainian pro-European destiny against an aggressive and brutal Russia. On the other hand, Russia's invasion of Ukraine accelerated the transition of the Russian political regime to dictatorial rule and certain pro-fascist methods, including but not limited to the elimination of any public opposition or dissident opinion. Within the framework of the sociology of history and constructivist theory of international relations, Russia is analysed as a decisive factor in international relations for Ukraine and an independent variable of causality with the existence of Ukraine.

Key words: international relations, Russia factor, Ukraine, construction, identity.

Постановка проблеми. Нинішня агресія Росії проти України – це одночасно імперська завойовницька війна, а також боротьба між диктатурою та демократією. Як така, це подія епохальних наслідків, кінець проєкту ліберальної глобалізації тощо, але для Києва – це питання елементарного національного існування та остаточного вирішення історичного українського питання. Для України це дійсно питання виживання та остаточного конституювання міжнародного та внутрішнього визнання фундаментальної політичної та культурної ідентичності. У період від незалежності до сьогоденної агресії залишалися, здавалося б, невизначені, виражені як множинні ідентичності, деякі з них незрозумілі, перехідні та нечіткі, деякі ж надзвичайно поляризовані, антагоністичні та інструменталізовані історичними суперечками та певними чинниками міжнародних відносин. В Україні та для всієї Східної Європи один із цих чинників є вирішальним: кілька заморожених конфліктів на пострадянському просторі переросли у повномасштабну воєнну агресію головної та вирішальної сили на цьому просторі – Російської Федерації.

Виклад основного матеріалу. Нація виникає як дуже умовний результат історичних конструктивних процесів, її існування кожної нації не є до кінця зрозумілим. Те саме стосується імперської чи колоніальної держави, як-от Росія. І кожна війна виникає як складне явище, тоді як неписаний „закон історії”, поширене переконання чи класична марксистська теорія кажуть нам, що збройним конфліктам передують насамперед економічні інтереси. Безумовно, певний економічний тиск, певна гібридна війна чи певний асиметричний вплив і агресія Росії почалися ще до 2014 і 2021 років¹. Марксистська парадигма, в якій природа політичних,

¹ Після розпаду СРСР російський бізнес став невід'ємною частиною російського політичного механізму, а прокремлівські політико-економічні клани стали вирішальною українською політико-суспільною рисою у пострадянські часи. Проникнення непрозорих російських інвестицій відіграло важливу роль в аномічній економіці пострадянської України, таким чином тиснучи на внутрішнє довоєнне суспільство, процес прийняття політичних рішень і мирне вирішення суперечок. У відповідь на агресію швидко об'єднаний Захід запровадив проти Росії економічні санкції небаченого раніше масштабу.

релігійних, ідеологічних та інших суспільних інституцій надбудови й історичний розвиток є лише наслідком характеру економічних відносин між економічними класами та відносин економічних інституцій (в основі) частково правильна. Проте думка одного з найвидатніших соціологів Макса Вебера, котрий створив теорію рівноцінної причинно-наслідкової та загальної взаємодоповнюючої важливості не лише економічних причин, а й усіх суспільних явищ, таких як соціальний статус і соціальна влада, є більш прийнятною, оскільки імперський і злочинний характер ставлення Росії до свого сусіда – України – лежить не лише в економічній площині. У свідомості В. Путіна посягання на Росію набувало багатьох форм, включаючи ідеологічне змагання, в якому Захід мав би упорядкувати свою політичну систему, щоб підірвати, послабити та, врешті-решт, контролювати Росію. Згідно з цією точкою зору демократія, верховенство права та права людини були інструментами влади західного світу, яким Росія повинна була протистояти: НАТО під керівництвом Америки є жорсткою підтримкою інструментів м'якої сили, створеною для того, щоб уможливити постмодерністський державний переворот проти Путіна за типом „кольорової революції”². Тобто, якщо Росія приймає західні обмеження, рамки та контроль, то вона стає, за словами В. Путіна, „колоніальною демократією”. Отже, культурні³ причини, відчуття Путіним загрози та нерівний розподіл влади є одними з рівноцінних причин цієї війни, вона виникає внаслідок динаміки суспільного життя всередині країни та на міжнародному рівні. Таким чином, зв'язки та причини будь-якої війни зазвичай не лише матеріально-раціональні, а й історично-іраціональні, а у випадку теперішньої російської агресії це особливо важливо.

Крім того, Росія – це основна незалежна змінна в причинно-наслідковому зв'язку з українською ідентичністю як залежною змінною. Однак кореляція між змінними не означає автоматично, що зміна першої змінної спричиняє зміну значень іншої, але тут виникає причинно-наслідковий зв'язок між сукупними діями Росії як вирішального міжнародного чинника, як асиметричної гравітаційної сили і утриманням слабшої України в жорсткій орбіті Росії. Незважаючи на те, що „змінні”, „кореляції” та „причинно-наслідкові зв'язки” є свого роду статистичною мовою, причина робить їх доречними в українському дискурсі. Отже, російську агресію слід визначати не лише відповідно до широкого спектра політичних, геополітичних, геостратегічних чи енергетичних атрибутів

² Особисті якості В. Путіна дійсно проблематичні, а суспільна еволюція пострадянської Росії не була еволюцією демократизації чи лібералізації. З точністю до навпаки, вона стала еволюцією авторитаризму, концентрацією влади в руках однієї людини та її політичної кліки. У березні 2023 року Міжнародний кримінальний суд (МКС) видав ордери на арешт В. Путіна, а також Марії Львової-Белової, так званого російського уповноваженого з прав дитини. Ця пара є відповідальною за два військові злочини: незаконну депортацію та незаконне переміщення людей, у тому числі дітей, з окупованих Росією територій України в Росію [16].

³ На думку Вебера, інтерпретація фундаментального суспільного розвитку та процесів, включаючи війни та становлення капіталізму, більш переконлива в його парадигматичній праці „Протестантська етика і дух капіталізму”, в якій Вебер чітко вказує, що саме релігія (протестантизм, особливо англійське пуританство і кальвінізм), а не якась економічна причина, була провісником економічних змін, що привели до встановлення капіталізму.

безпеки, але й як культурно та ірраціонально мотивовану проблему. Тому необхідно визначити ключовий причинно-наслідковий чинник міжнародних відносин, який має вирішальне значення для майбутнього України.

Тут постає ще одне питання: які наслідки нинішньої агресії проти України для України як держави, для її національної ідентичності? Це головне питання і причина аналізу в цій статті. Крім того, мета цієї статті – розпочати обговорення кризи в російських та євразійських дослідженнях серед істориків, соціологів та політологів, подати наукове розуміння того, що витоки російсько-української війни – у російській національній ідентичності та її ставленні до України та українців, і чому шанси на мир у 2023 році мізерні.

Основні чинники впливу міжнародних відносин на Україну та українську ідентичність. Ключовою складовою, що впливає на формування української ідентичності, слід визначити єдине кумулятивне, а часом і всюдисуще в історії явище у Східній Європі – чинник Росії. Це вирішальний чинник міжнародних відносин в українському випадку, який об'єктивно, постійно, комплексно та пристрасно формує специфічне середовище, різними, відкритими чи менш помітними способами, різними наборами інструментів і методів („м'яка” та „жорстка” сила). Він діяв прямо чи опосередковано, більш-менш інтенсивно, але постійно впродовж усієї історії, аж до травматичного сьогоднішнього. Без України російська держава перестала бути імперією – це розкриває факторний характер глибокої історичної російської одержимості та зосередженості на Україні [1, с. 41]. Інші чинники міжнародних відносин для України – Захід (США, ЄС) також важливі, оскільки це чинники її надії та прагнення, оскільки вона хоче бути частиною безпечного, демократичного та розвиненого світу, що є міжнародним співтовариством вільних національних держав.

Методологія. Конструктивізм як теорія. Методологія цієї статті є насамперед історичною. Висновки зроблені з історичного погляду, з врахуванням і розумінням ходу історії Східної Європи. Стаття також базується на соціологічних теоретичних припущеннях і знаннях. Інша підстава для аналізу – знання стратегічних і геополітичних даних, хоча передусім застосовано один конкретний соціологічний погляд на міжнародні відносини. Це конструктивізм, не так метод ⁴, як теорія в академічній дисципліні „Міжнародні відносини” (МВ). Стверджується, що всі міжнародні відносини є соціальною конструкцією: держави, альянси, стратегії чи міжнародні інституції є продуктами людської взаємодії в соціальному світі. Вони створюються людськими діями, характеризуються соціальними цінностями, ідентичністю, припущеннями, нормами, правилами, мовою, релігією, менталітетом тощо. Коріння цієї теорії глибоко соціологічне:

⁴ Конструктивізм – постмодерністський науковий метод, який припускає, що кожний читач цієї статті конструює знання, а не просто пасивно сприймає інформацію та факти. Позитивно те, що цей метод передбачає активне навчання, і читач повинен враховувати як те, що тут написано, так і свої власні знання, а також доходити власних висновків. Основний негативний бік цього методу полягає в тому, що розуміння та пізнання можуть легко ставати суб'єктивними, значно більше, ніж дозволяє класична наука. Є декілька можливостей для висновків, і залежать вони щонайменше від попередніх знань читача.

згідно з теоремою В. Томаса, якщо люди визначають ситуації як реальні, то вони реальні за своїми наслідками, тобто дії соціального суб'єкта можуть визначатися суб'єктивною побудовою реальності, а не об'єктивною реальністю. Соціальні явища створюються людьми та завдяки соціальній взаємодії, тому навіть хибна ідея може стати правдивою, якщо вона піддається постійному впливу. Грунтуючись на цих висновках, конструктивізм як одна з теорій МВ стверджує, що важливі аспекти міжнародних взаємодій формуються ідеологічними чинниками, які конструюються історично та соціально. Найважливіші ідеологічні чинники – це колективні переконання поколінь, об'єднані в соціальну матрицю. Ці колективні переконання є переконаннями еліти, але вони співвідносяться з демосом і конструюють інтереси та ідентичність акторів на міжнародній арені. Класичні теорії МВ, неореалізм і неолібералізм в МВ, навпаки, не приділяють достатньої уваги цим застарілим просоціологічним ідеям, а соціальне конструювання та конструктивізм як такі для цих теорій МВ неактуальні. Отже, оскільки теоретики-раціоналісти не аналізують такі ендогенні формування, як культура й ідентичність, конструктивістський підхід тут буде доречний, щоб не випустити їх з уваги. Крім того, у статті враховано не лише метод, дані, огляд науки „Соціологія”, але й історію та геополітику.

Конструктивізм і чинник Росії. У рамках конструктивізму для політичних та інших еліт в Росії притаманний чіткий унісон, навіть серед дисидентів. Нобелівський лауреат О. Солженіцин чітко висловився про особливий російський шлях в історії. Він повністю відкидав західну модель суспільства та її демократичні здобутки, відкрито вимагав повернення до формування пам'яті про ідеальну родову і святу російську державу, до традицій політичного устрою царської доби. Така Росія мала би прийняти свого роду „альтруїстичний авторитаризм” на пострадянській території, ігноруючи прагнення інших народів до суверенітету. Інший видатний сучасний російський ідеолог, Олександр Дугін, сконструював проєкт євразійства як природної загальноросійської ідентичності, що мала стати геополітичною та ідеологічною опозицією до „декадентського” західного лібералізму [2] ⁵. Окрім Росії та проросійських колишніх радянських держав, до блоку згодом мали б увійти недемократичні Китай та Іран, а також усі сусідні країни, які підпадають під сферу їхнього впливу. Свого „наукового” виміру євразійство набуло в працях часто цитованого історика і географа Л. Гумільова, який стверджував, що Євразія є природним географічним середовищем для унікального російського етносу. Ця нав'язана конструкція як „теоретична” ідея, що підтримує експансіонізм, обертається навколо „пасіонарності” (пристрасної внутрішньої сили волі), що нагадує нацистську ідею „macht”. Сконструйовані квазіісторичні ідеї та концепції такого роду

⁵ Прокремлівські ЗМІ часто посилаються на концепцію своєрідної духовної інтерпретації світової історії. Тому, на думку О. Дугіна, Захід втратив зв'язок зі справжніми цінностями і повністю скотився до декадентства та споживацтва. Захід відмовився від ідеалів християнства, сім'ї та патріотизму. Ба більше, О. Дугін стверджує, що людство перебуває в центрі космічної боротьби між цивілізаційною дихотомією: Росія, Спарта та Рим представляють героїчну природу людства, тоді як США, Карфаген та Афіни є прикладами цивілізації, заснованої на лібералізмі, збоченні та дітовбивстві [17].

захопили кремлівську державну ідеологію, особливо під час автократичного суперпрезидентства В. Путіна. „Мотиваційна” промова В. Путіна за два дні до вторгнення продемонструвала важкий тягар історичної манії величі та небаченого заперечення всієї демократичної європейської нації. Згадки про „демилітаризацію” та „денацифікацію”⁶ України вказали на жорстке ідеологічне трактування та давню практику створення фальшивих і недостовірних конструкцій, інтонованих на користь етикетування української нації, як доведено, антиросійської. Історична іронія в тому, що те, що сьогодні є Московською Росією, колись, у дотатарський період, у XIII столітті було лише окраїною процвітаючої середньовічної Київської Русі. Після розпаду цієї держави в 1240 році, після татарської навали на Київську Русь, Московська держава відіграла ключову роль у слов’янській Реконкісті проти татар після XV століття. Московський цар Петро (Великий) на початку XVIII століття змінив назву своєї держави (Московія на Росію), намагаючись побудувати європейську державу, легітимізувати свою особисту самодержавну владу, спираючись на чудову східнослов’янську спадщину київських часів. Сьогодні росіяни не ідентифікують українців як окремих народ, окрему націю – за цією старою концепцією сьогоднішні росіяни трактують українців та їхню ідентичність як частину російської нації. Україна може бути лише фольклорною субкультурою, а їхня мова – мовою малоосвічених селян, які колись були природними основними класовими ворогами советів. Для звичного великоросійського складу розуму українці мали би бути щасливими, ставши росіянами, зацікавленими у включенні української землі й душі в загальноросійський корпус.

Актуальним для розуміння російського чинника є також постійний „пошук ворога” – сьогодні це одержимість росіян невлотимим, недосяжним і незбагненим Заходом щоразу, коли він суперечить російським інтересам. Захід для інтересів Кремля – це суперник, тому весь Захід часто розглядався як „фашистський антиросійський блок” (Берлінську стіну називали антифашистською стіною) або/і як девіантна та дивна чи хвороблива дегенеративна територія (через відносно вільні гомосексуальні, світські, індивідуальні, інші людські та демократичні права). Таким чином, Кремль та офіційна російська пропаганда вибудовують собі месіанську глобальну роль, а роль російської армії на полях українських битв сприймають як продовження глобальної антифашистської місії, оскільки для них не важливо, що на останніх президентських виборах полікультурні українці погодилися з ідеєю мати російськомовного президента з єврейським корінням. Для кремлівських пропагандистів факти не мають значення; сконструйована історія – це все. У конструкції О. Дугіна, прийнятій Кремлем, присутні утопічні елементи самопроголошеного морального та некорумпованого російського світу (некорумпованого девіантним західним впливом). Російська велика стратегія означає належність до іншого типу цивілізації, ніж Захід, і використовує цілісний підхід як модель послідовної

⁶ Ультраправі політичні партії відігравали незначну роль у Верховній Раді України після парламентських виборів 2019 року. ВО „Свобода” в союзі з іншими ультраправими силами набрала лише 2,15% і не пододала 5% бар’єр.

поведінки та постійного нарративу, набір ідей, політики, цінностей, цілей і компромісів, спрямованих на просування найважливіших державних інтересів. У випадку з Росією ці інтереси, як правило, зосереджені на безпеці еліти, підтримці суверенітету Росії та захисті територіальної цілісності, навіть якщо вона виконує функції зі створення порядку та керівництва у своїй самопроголошеній сфері впливу (внутрішній території, до якої Росія має гравітаційне тяжіння). Незважаючи на те, що могутність Росії стає все більш одновимірною (військово-ядерною), порівняно з іншими центрами глобальної сили, вона все ще зберігає постійний голос і місце в Раді Безпеки ООН і накладає вето в глобальних гарячих точках шляхом посередництва, геополітичного арбітражу або беручи на себе роль спойлера. Росія знову позиціонує себе як велику державу в глобальному поліцентричному порядку, що формується з угодою чи союзом з Китаєм, з поворотом до Африки, Близького Сходу й Арктики на основі військової співпраці. Крім того, враховуючи перетворення ролі головної жертви нацистських звірств на монополію та інструменталізацію спогадів про глобальну боротьбу антифашизму, реалістичний висновок такий – що спроби Кремля самі по собі мали іманентний латентно профашистський характер. Мета не тільки в тому, щоб протистояти можливій військовій загрозі Росії з боку антиросійської нацистської (сатанинської) України чи НАТО – мета Кремля спрямована на те, щоб раз і назавжди покінчити з існуванням „штучного” утворення – Української держави, а також української нації. Після вирішення українського питання реалістично припустити такий самий сценарій в інших пострадянських країнах, що нагадує покрокову імперську геостратегію Третього Рейху до повної гегемонії в Європі (і світі). Поряд із дивним поєднанням конструкцій, навіяних історією, та сконструйованої сучасної російської ідеології, старий російський імперський націоналізм повністю проявляється в колективній російській свідомості як новий ультраправий і ультралівий російський популізм – путінізм⁷, який зводить фактичну історію до контрольованих спогадів і до фетишу антифашизму як своєрідної російської криптофашизації справжнього антифашизму⁸.

Додамо, що патріархатом Московським і всієї Русі сформульована концепція „русского міра” – всеосяжний пострадянський простір, що

⁷ „Путінізм почався з обіцянки "диктатури верховенства права" в 2000 році, перетворившись на ідеал "суверенної демократії" в 2005 році. До 2007 року В. Путін визначив – "один господар, один суверен" у зовнішній політиці, наприклад, Сполучених Штатів, а в 2012 році він запропонував антидот у виді харизматично-історичної концепції лідерства в обложеної фортеці – "нема Путіна – нема Росії". До 2021 року, перед лицем "тоталітарного Заходу", пильність, сила, стабільність і наступність – це чотири стовпи путінізму, неможливі без особистого керівництва Путіним, одруженим з матінкою Росією і вічно їй вірним” [3].

⁸ Чимало істориків та інших експертів щоразу більше переконуються, що путінська Росія відповідає всім загальним визначенням фашизму: геноцидні наміри та практики, непогрішний лідер, однопартійна система в царстві квазідемократії, диктатура, націоналізм, ревізіонізм, манія величчя, мілітаризм, експансіонізм, шовінізм. Очевидно, багато вчених обережно використовують термін „фашизм” як універсальне поняття навіть зараз, коли Росія ступила на шлях, який дуже нагадує фашистські рухи 1920–1930 років. Тим не менш, риторичні та ідеологічні подібності між сьогодишньою Росією не сприймаються одностайно, незважаючи на те, що деякі найтемніші епізоди геноциду в європейській історії ХХ століття стають дедалі помітнішими. Поки що порівняння з Гітлером і Муссоліні лише поверхові, а мілітаризованого масового руху в Росії ще немає.

включає всі російськомовні території. Він відіграє важливу месіанську роль і обов'язок у створенні цілісної картини Третього Риму, призначеного правити священною спадщиною.

Причому парадокс сили та вплив чинника Росії проявлявся у маніпулюванні суб'єктами та націями на території колишньої імперії навіть після розпаду царської Росії у 1917 році і створення радянської держави - СРСР. Ленінська міжнародна робітничо-селянська революція не рахувалася з інтересами вільної нації, її майбутнім навіть у національній державі. Знищення внутрішньорадянських націй, класу буржуазії та консервативного селянства – куркулів – стало державною політикою, що призвела до примусового включення України до московського комуністичного державного устрою – Радянської України (1922 р.), а також до сталінського геноциду – Голодомору (1932–1933 рр.). Порівняно мирний розпад СРСР був радше результатом невдалої агресії Брежнєва в Афганістані та втраченої впевненості у двомовній державі після Чорнобильської катастрофи, а не доброї волі мирного і демократичного Кремля. У ті часи західний світ був проти розпаду будь-якої держави, контрольованої Кремлем, тому що чинник Росії виступав також як фактор ядерного страху. У серпні 1991 року навіть тодішній президент Дж. Буш відвідав Київ, щоб налаштувати українців проти державності в тіні постюгославських війн. Тоді чільні політики Заходу побоювалися, що майбутнє країни і майбутнє світу після холодної війни ознаменується тим, що ядерна зброя потрапить у безвідповідальні руки. Це була основна причина, чому західні країни хотіли, щоб Україна якомога швидше позбулася ядерної зброї, при цьому не надаючи ефективних гарантій безпеки для Києва. У центрі уваги Заходу була лише Росія. Біловезька угода, підписана у 1991 році вищими посадовими особами трьох „вічно братніх” республік (Білорусь, Україна, Росія) через тиждень після українського референдуму за незалежність (за яку проголосували понад 90% із 75% зареєстрованих виборців), безкровно скасувала СРСР де-факто і де-юре, але водночас проголосила створення неоколоніального „русского міра” шляхом криптогеополітичного заміщення СРСР Співдружністю Незалежних Держав (СНД). Застосовуючи конструктивістський підхід, українська дослідниця Н. Пелагеша доводить, що Росія, намагаючись створити на просторах СНД аналог ЄС, використовує для легітимації як цього наддержавного утворення, так і своєї політики ті самі механізми, що і Європейський Союз [4]. Де-факто нова незалежна Україна розглядалася швидше як об'єкт міжнародного права, а не рівноправний суб'єкт вільної міжнародної спільноти. Унаслідок дії потужного чинника Росії дехто і донині дотримується таких поглядів. Наприклад, головний дипломат Пекіна в Парижі у квітні 2023 року поставив під сумнів суверенітет усіх колишніх радянських республік⁹. У той час Захід міг розглядати СНД в цілому як дипломатичний успіх, „безпрограшний” історичний проєкт, перемогу кінця історії Фукуями. У будь-якому разі, ще в 1992 році в офіційному журналі МЗС Росії „Дипломатический вестник”

⁹ Висловлювання посла Китаю у Франції Лу Шає в інтерв'ю французькій телерадіокомпанії, що „країни колишнього Радянського Союзу не мають ефективного статусу згідно з міжнародним правом”, викликали дипломатичне обурення в ЄС.

була опублікована стаття С. Караганова, в якій говорилося, що в межах усього СНД Москва зберігає особливе право назавжди і що російські етнічні меншини повинні бути інструментом реалізації довгострокових інтересів Росії в регіоні. „Насправді стратегія доктрини Караганова базувалася на ідеї "м'якої сили" як концепції здобуття перемог не тільки зброєю, але й культурою, спортом та інвестиціями в російське геополітичне "ближнє зарубіжжя"” [5]. Під час режиму Путіна це було підтверджено окремим політичним інструментом за назвою „гуманітарний вимір” [6; 7]. Культурна ідентичність і проблеми з меншинами стали зброєю, щоб тримати в постійному страху інші народи колишніх радянських республік, а захист інтересів співвітчизників, які проживають за кордоном, розглядався як природний пріоритет зовнішньої політики Кремля. Крім усього сказаного, слід відзначити факт постійної амбівалентності точки зору Заходу, який розглядав Москву як єдиний східноєвропейський орієнтир – фактор Росії був іманентним для будь-якої політики Заходу щодо Києва. У вимірі цього факторного дискурсу, Україна була небажаною лінією фронту для західного світу, який вів свої справи з дружньою Москвою. Тогочасна відсутність єдності позицій західних країн призвела до слабкої підтримки Києва з їхнього боку, що знову стало очевидним в роки президентства В. Ющенка після Помаранчевої революції (2004–2007), а також коли Україні (та Грузії) було відмовлено у наданні ПДЧ на Бухарестському саміті НАТО в 2008 р. У той же час Росія вчинила безперешкодну агресію на дві грузинські провінції, щоб „захистити гідність і честь російських громадян”. Не діставши будь-якої суттєвої відповіді з боку Заходу, метод війни став для Кремля простим продовженням політики іншими засобами. 21 листопада 2013 року в Україні почалася хвиля демонстрацій і громадянських заворушень; українці назвали це Революцією гідності, а В. Путін – неонацистським переворотом, інспірованим США. Ця революція призвела до втечі автократичного проросійського українського президента В. Януковича до Росії та окупації Криму і Донбасу у 2014 році. Безкровна здача Криму переконала Захід, що не лише півострів, але, можливо, й більша частина України має бути фактично Руською землею. Вочевидь, неоднозначний Захід не брав до уваги російського чинника впливу на міжнародне становище Києва. Це впливає на ефективність російського чинника щодо ідентичностей, які виникли після теперішньої війни, що, зрештою, приводить до того, що сьогодні Захід виявляє більшу емпатію до українців, ніж будь-коли раніше.

Українська ідентичність під впливом російського чинника – від фатального змагання і роз'єднаності до створення унікальності під летальним тиском. Досить мало науковців вивчали роль національної ідентичності в політиці на пострадянському просторі, що вказує на недостатнє дослідження української унікальності. Хоча „ідентичність” нині здається науково зрілим терміном, концепція ідентичності в міжнародних відносинах до 1960-х років наголошувала на незмінності ідентичності та на її певній непрогресивній, залишковій категорії. Концепція соціального динамізму ідентичності з'являється в термінах „належність”, „етнічність”,

„культура”, „мова”, „національність”, „релігія”, „цивілізація”, „територія”, „політика”, „економіка”, „соціальність” [8; 9] і переважає сьогодні. Однак навіть ліберально-демократична (постмодерністська) спільна європейська ідентичність на сьогодні ще недостатньо сформована, хоча більшість сучасних конфліктів можна визначити як етнічні конфлікти другого модерну, як вибухове постмодерністське повернення до свого коріння. Попри заяви про смерть національної держави потреби в ідентичності все ще притаманні ситуації переходу від однієї політичної системи до іншої або ситуації колективної емансипації. Оскільки історичний розвиток призводить до численних суперечливих наслідків і хаотичної еволюції окремих компонентів ідентичності, її нелегко розпізнати розумом, науково чи теоретично. Відповідно, функція ідентичності полягає у легітимації політичної влади, яка включає два взаємоінтегровані конститутивні виміри: громадянське та політичне громадянство (права та обов'язки) та етнічність (спільна історія та доля). Оскільки ідентичність є мінливим історичним явищем, тут допомагає конструктивізм, який помічає важливість формування національних ідентичностей у формально ненаціональному чи наднаціональному СРСР і пізніше. У радянський період доконаним фактом став піддержавний, або квазідержавний статус України, а її національна належність існувала як дифузне та пасивне українське національне почуття. Ця ідентичність, обтяжена важкими звинуваченнями у співпраці з нацистами, призвела до приглушеного усвідомлення власної етнічної належності, мови, культури, історичних пам'яток і символів. Східна та південна частини України були більш індустріально розвиненими та політично впливовими завдяки проросійським бізнес-політичним кланам на регіональному та державному рівнях. Ці регіони століттями перебували під російським домінуванням; їх масово заселяли росіянами. Зрусифікована східноукраїнська національна ідентичність протистояла панукраїнській ідентичності, не сприймаючи ні української мови, ні прагнення до національної незалежності.

Політика інституалізації етнічних груп в СРСР мала зовсім інший вплив на етнічних росіян – вони вважалися бажаною імперською ланкою в СРСР, що об'єктивно робило його крипторосійською та москвоцентричною імперією. Навіть після розпаду СРСР зберігся чинник Росії, який зупинив утвердження української ідентичності. Унаслідок особливого статусу, яким росіяни користувалися в усій Україні, твердження про те, що росіяни та українці є єдиним народом (популярна російська офіційна позиція), стало загальноприйнятим. Всеосяжне імперське почуття, оновлене спогадами про царський режим (*Ancien Régime*), було досить поширеним серед більшості росіян, які єдині могли по-справжньому почуватися громадянами радянської держави однаково в Таджикистані, Росії, Молдові чи в Україні.

У зв'язку з необхідністю утвердити „нефанатське” ставлення до представлення особливостей, конструктивізм віддає перевагу тематичним дослідженням та вивчає інститути соціального життя, щоб знайти безперервність і важливі соціально-політично-економічні послідовності та соціокультурні зміни. Як і соціологія історії чи історичний інституціоналізм,

конструктивізм виступає за вивчення великих структур, широких процесів і численних порівнянь. Фактом є те, що російська імперська стратегічна (політична) культура формувалася століттями, аж до теперішнього часу [3]. Така культура – це віками сформований менталітет, сукупність переважно несвідомих, досить поширених політичних ідей і базових норм (тобто правил, положень і поведінки, які вважаються нормальними, прийнятними та відповідними), а також переконань, цінностей, звичок, емоцій, світоглядів та припущень, які є унікальними для Росії та росіян – як простих людей, так і еліт. „На стратегічну культуру держави впливає низка факторів, у тому числі різні когнітивні стилі чи способи міркування, уподобання у способах ведення війни, структура певної військової системи та її керівництво, технології та підходи до розвитку військових знань, постачання зброї та організації. Способи міркування формуються відмінностями між суспільствами в їхніх соціальних структурах, стилях комунікації та часових орієнтаціях. Ці три відмінності приводять до прийняття рішень, що є континуумом. Континуум перебуває між цілісно-діалектичним дедуктивним міркуванням, залежним від поля, яке знаходить пояснення, зважаючи на неявні та опосередковані зв'язки між фокусними точками в певній галузі та логіко-аналітичним індуктивним міркуванням, яке пояснює поведінку, дивлячись на прямі та явні зв'язки (аристотелівське/англо-саксонське мислення)” [3]. Хоча більше немає СРСР, останньої наднаціональної імперії, менталітет імперських зв'язків як сконструйована ідентичність – *homo sovieticus* – виживає, трансформуючись і адаптуючись до нової ситуації в пострадянській Україні, де східноукраїнську частину населення підбурюють до використання (малоросійської, проросійської, новоросійської) ідентичності. С. Греене визнає тяглість ставлення певної частини населення щодо ідентичності, що призводить до виникнення нового типу пострадянської людини – „*post-homo-sovieticus*” [10]. Історія у цьому сенсі є важливою, оскільки в сучасній історіографії Україну, її народ, розглядали не як історичну націю, а як частину російського всесвіту, чи трактували як пригноблені неісторичні націоналізми. Через історію культурна емансипація з риторикою соціальної справедливості є тим фактором, що стосується української ідентичності; а українське історичне національне питання постає як фрустрація знедолених і відносно самосвідомих українців на основі усвідомлення спільного (героїчного, страдницького) минулого та на почутті спільної долі [11]. Оскільки Україна не змогла домогтися підтвердження своєї легітимності, відмінності від етнічної групи, пов'язаної з Росією, її суверенітет і міжнародне визнання досі оскаржуються. Тобто, в історичній науці вказівка на історичні „питання” без відповіді передбачає наявність бажання етнічної групи досягти національної держави як мети, незалежно від того, на чому ґрунтується це бажання. Це, звичайно, типове модерністське мислення, тоді як постмодерністське розуміння суверенітету певною мірою присутнє в ЄС. Отже, сьогодні національна ідентичність в Україні, яка колись була пасивною, тепер є активною та політичною. Націоналізм був приглушений, але ніколи не

полишав Східну Європу, а з крахом комунізму він „прокинувся”, і сьогодні нові/старі русоцентричні інтерпретації корисного минулого української нації посприяли актуальності українського історичного питання. „Ірраціональне”, яке особливо притаманне ширшим верствам демосу, є корекцією політики, незалежно від ступеня усвідомлення протагоністами того, що вони як індивіди інтерналізували певну макросоціальну матрицю, соціалізуючи її в особисту ідентичність. Свідомість (когнітивну, емпіричну, епістемологічну та соціальну дію) можна розглядати як важливий соціокультурний „продукт” у разі форматування зрілої української ідентичності. Застосовуючи цю думку до українських ідентичностей, „великий наратив” минулого та міфороповідь представників основних ідентичностей в Україні були й залишаються різними у сконструйованій інтерпретації спільного минулого. Ці розбіжності залишаються політичними, а не лише культурними, тому вони стали головним мотивом для України, щоб вирватися з лона Росії. Інституціоналізми раціонального вибору протистоять конструктивізму, який кидає виклик важливості історії та культурних категорій (ідентичності, нації, мови, релігії) проти „раціональної парадигми”. Хоча краще було б відокремити політику від культури (принцип деполітизації культури та історії в ідеальній ліберально-демократичній державі) – у Східній Європі та Україні вони нероздільні. Подібним чином, хоча виграш не обов’язково повинен означати втрату чи шкоду для інших („нульова сума” проти „виграшу”), тут є величезна географічна територія, де такі стандарти невідомі, і відхід від „культурно-ірраціонального” встановлення політики є стандартом, де традиція авторитаризму є іманентною.

З 1991 року через відсутність концепції єдиної національної ідентичності та через вплив Росії Україна не змогла очолити успішний процес формування ідентичності. Згідно з загальнонаціональним переписом населення 2001 року етнічних українців було майже 78%, етнічних росіян – майже 17%, і 5% – інших національностей [12]. Причому, 67,5% громадян визнали рідною українську мову, 29,6% – російськомовні. Останнє було джерелом і мішенню „регіоналізму” Донбасу, який Росія відклала протягом десятиліть, що породило нервову воєнну обстановку, конструкт постійної надзвичайної ситуації та потребу захисту від Києва як агента Заходу. Отже, не могло бути ані переважної перемоги одного наративу над іншим, ані задовільного компромісу між ними. Після окупації Криму та кровопролиття під час Євромайдану соціологічні опитування [13; 14] показали, що відбулося збільшення частки людей, які вважають Україну своєю батьківщиною, обернено пропорційне падінню підтримки тісних відносин з Росією. Згідно з нещодавнім опитуванням на цю тему [15] громадяни стали менш негативно ставитися до українського націоналізму, звужуючи різницю у сприйнятті „хороший патріотизм – поганий націоналізм”, надаючи нового громадянського значення визначенню „бути українцем”. З іншого боку, викликає занепокоєння ксенофобне ставлення 36% населення до громадян України, які є росіянами за національністю. Таке ставлення є вочевидь

нераціональним і несправедливим, оскільки, за даними соціологічних досліджень, у цілому погляди громадян України – етнічних росіян не набагато відрізняються від поглядів етнічних українців, і ці громадяни також захищають Україну від ворогів¹⁰. Останні соціологічні дослідження свідчать про те, що таке ставлення серед українського населення зростає як реакція на агресію Росії. Основна емоція, яку відчувають респонденти, коли думають про Україну, – це гордість. Унаслідок повномасштабного вторгнення та героїчного опору українців цей показник зріс більш ніж удвічі – з 34% до 75%. Також відбулися зміни в національній самоідентифікації: абсолютна більшість респондентів ідентифікують себе як громадяни України (порівняно з 2021 роком показник зріс з 76% до 94%), а половина – як європейці (подвійне зростання). Крім того, за перший рік російської агресії 22% українців перейшли на частіше вживання української мови [19].

Зараз Київ бере курс на побудову модерної нації, незалежно від того, яка існувала на синкретизмі кількох спадщин (Київська Русь як загальносхідноєвропейська спадщина, візантійсько-православна, доби козацтва, панслов'янська). Російський підхід усе ще зосереджується на історично-наслідковій основі сукупного впливу з боку тогочасної Московії (Київська Русь як виключно російська спадщина, візантійсько-православна, татарська доба, царський період, більшовизм), а геополітичне завоювання східноєвропейського басейну було обумовлено (сюр)реалістичним переконанням Москви, що лише вона має відігравати виняткову роль на пострадянському просторі та у світі. У той час як більшість європейських країн мають плями на власному минулому, Росія, за словами Кремля, завжди була моральною вертикаллю світу і ніколи не робила нічого поганого. Пакт Кремля з Гітлером ніколи не був пактом; окупація Росією сусідніх країн ніколи не була окупацією, а відповідала міжнародному праву минулого; незаконна окупація Криму Росією та її агресія проти України в цілому були волевиявленням місцевих громадян або справедливою відповіддю на спонсоровані США „кольорові революції”.

Висновки. Незалежна і продемократична Україна не була хорошим прикладом для авторитарного Путіна. Після такого тривалого часу при владі Путіну стало зрозуміло, що його режим більше не втримається і що відхилення в бік демократії, яке сталося в Україні, може статися і на його території. Крім того, йому знадобилася відкрита ірраціональна схильність до пошуку зовнішнього ворога російської держави після того, як він знищив головну демонстрацію російської опозиції. Путін повторно об'єднався з історичними інституціями, імперією, православ'ям, концепцією

¹⁰ До 24 лютого 2022 року 34% населення України позитивно ставилися до Росії, ще більший відсоток – до росіян. У період з лютого до 6 березня 2023 р. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) провів дві хвили власного всеукраїнського опитування громадської думки „Омнібус” серед 985 респондентів, що мешкають у всіх регіонах України (крім АР Крим). Опитування проводилося з дорослими (віком від 18 років) громадянами України, які на момент опитування проживали на території України (у межах, які контролювалися владою України до 24 лютого 2022 року). 80% населення не хотіли б, щоб „росіяни приїжджали в Україну”, – заявив президент Інституту В. Паніотто [18].

верховенства російської культури та російської мови та спільною історичною антифашистською спадщиною через потребу мати нові аргументи легітимності свого автократичного правління. Для цього йому необхідна постійна мобілізація демографічної бази та подальша дискредитація опозиції, оскільки економічного зростання Росії як першокласного енергетичного хабу вже недостатньо. „Обов’язок” Росії стати імперією посилив антизахідні (антиамериканські) та антиукраїнські настрої. Однак не розширення НАТО, а демократична експансія у Східній Європі була і є реальною загрозою для Путіна. Путінізм надихається загальною антидемократичною позицією та профашистськими російськими ідеологами, корисними для загального і доленосного зв’язку зі святою „матінкою Росією” на засадах нової геополітики євразійства. Тому теоретичне уявлення про російський чинник допомагає зрозуміти реальну ситуацію, оскільки Росія постійно впливає на ідею та виживання Української держави та ідентичності в ній.

Путін назавжди розлучив українців і росіян. Унікальність української ідентичності впливає з її історії, культури та пролитої за свободу крові українських воїнів і мирного населення. Україна ніколи не буде підпорядкованою частиною „руського міра”, незважаючи на могутність і всюдисущість російського чинника. Оскільки російський чинник вдався до поляризації українського довоєнного суспільства, упродовж останніх десятиліть незалежності вирішення українського національного питання затягнулося. Зовнішня політика Києва була епіфеноменом всеосяжного російського чинника, який сьогодні завершився повномасштабною агресією Росії проти Української держави. Усупереч очікуванням Путіна, Захід не збирається тиснути на В. Зеленського, щоб він обміняв українську територію на мир, і більшість громадян України почала підтримувати збройний опір окупантам. Це також пов’язують з нібито подібним опором у минулому, який, відповідно, розглядається в більш позитивному світлі. Попередні етнічні розмежування між численними українськими русофонами і навіть етнічними українськими росіянами та українцями, якими так уміло маніпулює російський фактор, зменшуються російською агресією. Певну частину русофілів вона викристалізувала як повстанців і ворогів України, але, наприклад, під час обстрілів росіянами житлових будинків у російськомовному Харкові тих, хто симпатизує Росії, стає менше з кожним пострілом. Люди там можуть говорити російською або ходити до пов’язаної з Москвою церкви, але вони стають політичними українцями, які хочуть демократії. Схоже, що Росія прогала битву за серця й уми не лише етнічних українців, а й багатьох українських русофонів. Путінська агресія має на меті остаточно вирішити національно-історичне українське питання. Вона завершила еволюцію невизнаної української політичної ідентичності в українську політичну унікальну ідентичність і націю. Путін хотів знищити українців, але натомість суттєво змінив і зміцнив їхню ідентичність і державу. Це приводить до згортання російського чинника та реального народження української нації на довгому шляху до ЄС.

Бібліографічні посилання / References *

1. Brzezinski Zbigniew. *Velika šahovska ploča: američki primat i njegovi geostrateški imperativi*. Varaždin : Interland, 2000/ 209 s.
2. Дугин А. Основы геополитики. URL: <https://vector-eurasia.org/books/Dugin.Geopolitika.pdf>
Dugin A. *Osnovy geopolitiki*. (Basics of geopolitics).
3. Herd Graeme. *Understanding Russian Strategic Behavior: Imperial Strategic Culture and Putin's Operational Code*. Contemporary Security Studies, George C. Marshall European Center for Security Studies, Routledge, Taylor & Francis Group. 2022 URL: https://media.licdn.com/dms/document/D4D1FAQHxylcnc9mOFQ/feedshare-document-pdf-analyzed/0/1681919263096?e=1683158400&v=beta&t=0h9E2Thak-v2X_uqgU_da-10hNxji49PZKOMO1Hpw-k
4. Пелашеша Н. Україна у смислових війнах постмодерну: трансформація української національної ідентичності в умовах глобалізації. Київ : НІСД, 2008. 288 с.
Pelahesha N. *Ukraina u smyslovykh viinakh postmodernu: transformatsiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti v umovakh hlobalizatsii*. Kyiv : NISD, 2008. 288 s. (Ukraine in the semantic wars of postmodernity: the transformation of Ukrainian national identity in the conditions of globalization).
5. Kuko Siniša. Does Ukrainian bilingualism mean Russification, *Tom : Między pamięcią a zapomnieniem. Trauma postkomunistyczna Miscellanea Posttotalitarna Wratislaviensia 1*. Wrocław, 2013. P. 157–170. URL: <https://wuwr.pl/mpwr/article/view/10687/9979>
6. RFFP Review. *Russian Federation's Foreign Policy Review*. 2007. 431-27-03-2007. URL: <http://www.mid.ru>
7. Концепция внешней политики Российской Федерации, 2008. URL: https://brunei.mid.ru/ru/o_rossii/osnovopolagayushchie_dokumenty/kontseptsiya_vneshney_politiki
Konceptsiya vneshnej politiki Rossijskoj Federacii (Concept of the foreign policy of the Russian Federation).
8. Huntington Samuel. *Who We Are?: The Challenges to America's National Identity*. New York : Simon and Schuster Paperbacks, 2005.
9. Such J. National identitet naspram europskog identiteta. *Politička Misao*. XXXVII (4) Zagreb, 2000. P. 83–88.
10. Greene Samuel. Homo-Post-Sovieticus: Reconstructing Citizenship in Russia. *Social Research: An International Quarterly*. 2019. No. 86 (1). P. 181–202.
11. Prizel I. National Identity and Foreign Policy: Nationalism and Leadership in Poland, Russia and Ukraine. Cambridge Univ. Press, *Russian, Soviet and post-Soviet studies*. 1998. URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511582929>
12. Перепис 2001. *Державний комітет статистики України*. URL: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/organization/>
Perepys 2001. *Derzhavnyi komitet statystyky Ukrainy*. (Census 2001).
13. Korostelina K. Mapping national identity narratives in Ukraine. *Nationalities Papers*. Cambridge Univ, 2018. Press, Vol. 41, Issue 2, P. 293–315.
14. Pop-Eleches Grigore; Robertson Graeme. Identity and political preferences in Ukraine. 2018. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1060586X.2018.1452181>.

* Уніфіковані локатори ресурсів (URL-адреси) в бібліографічному списку посилань наведені за датою надходження рукопису статті до редакції.

15. Kulyk V. In the Face of the Russian Invasion, Ukrainians Increasingly Embrace Nationalism. *PONARS Eurasia Policy*. No 815. 2022. URL: <https://www.ponarseurasia.org/in-the-face-of-the-russian-invasion-ukrainians-increasingly-embrace-nationalism/>

16. Why Russia is deporting Ukrainian children. *The Economist*. URL: <https://www.economist.com/the-economist-explains/2023/04/14/why-russia-is-deporting-ukrainian-children>

17. Storytelling the disinformation. *By EUvsDisinfo*. URL: <https://euvsdisinfo.eu/storytelling-the-disinformation/>

18. Як в Україні змінилось ставлення до етнічних росіян і які тенденції переважають? *Громадське радіо*. <https://hromadske.radio/podcasts/my-ie-buly-y-budem-informatsiynyy-maraton/yak-v-ukraini-zminylos-stavlennia-do-etnichnykh-rosiian-i-iaki-tendentsii-perevazhaiut>

Yak v Ukraini zminylos stavlennia do etnichnykh rosiian i yaki tendentsii perevazhaiut? *Hromadske radio*. (How have attitudes towards ethnic Russians changed in Ukraine and what are the prevailing trends?).

19. Комплексне дослідження: як війна змінила мене та країну. Підсумки року. „Рейтинг”. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/kompleksne_dosl_dzhennya_yak_v_yna_zm_nila_mene_ta_kra_nu_p_dsumki_roku.html

Kompleksne doslidzhennia: yak viina zminyla mene ta krainu. Pidsumky roku. „Reitynh”. (Comprehensive research: how the war changed me and the country. Year in review).

Стаття надійшла до редакції 19.06.2023